

ERDŐS MÁRTON

*Közelítések Kállay Miklós külpolitikájához*

(1942–1944)

**K**állay Miklós, Szabolcs vármegyei földbirtokos nemes drámai helyzetben került 1942 márciusában Magyarország miniszterelnöki bársonyszékébe. Ekkorra hazánk hadiállapotban állt a Szovjetunióval, amellyel szemben semmiféle területi vita vagy követelés nem állt fenn magyar részről, és a szovjetek elleni hadba lépést illetően Hitler részéről sem érkezett hivatalos felkérés.<sup>1</sup> A Jugoszlávia német lerohanásában való részvételünk miatt Nagy-Britannia megszakította Magyarországgal a diplomáciai kapcsolatokat, majd még az 1941-es év folyamán hadat üzent. Végül az akkori miniszterelnök, a tragikus sorsú Bárdossy László – nem egészen szabályos módon – az Amerikai Egyesült Államok budapesti követével közölte a két ország közötti hadiállapot beálltát. Tehát hazánk három világhatalommal, a kiterjedt gyarmatbirodalommal rendelkező Nagy-Britanniával, az óriási ipari-kereskedelmi-pénzügyi potenciált képviselő USA-val, valamint az irdatlan területi kiterjedésű, szinte kifogyhatatlan emberanyagú Szovjetunióval került szembe. Magyarország tagja volt a Háromhatalmi Egyezménynek, továbbá erős gazdasági szálak fűzték Németországhoz, hisz – az olaszok mellett – legfontosabb külkereskedelmi partnerünk volt.<sup>2</sup>

A német érdekek és nagyhatalmi törekvések szempontjából Magyarország földrajzilag és geopolitikailag Kelet-Közép-Európa centrális részén helyezkedett el. 1938 és 1941 között sor került a trianoni békeszerződés részleges revíziójára, 1938-ban az első bécsi döntéssel a Felvidék déli részét, 1940-ben a második bécsi döntéssel Észak-Erdélyt kapta vissza Magyarország. Kárpátalja 1939-es visszavételét a németek nem helyeselték, de végül tudomásul vették.<sup>3</sup> Másként állt a helyzet 1941-ben Jugoszláviával kapcsolatban, amelyhez örök barátsági szerződés fűzte Magyarországot. Jugoszláviában ugyanis ebben az évben puccsal megdöntötték a Pál régensherceg patronálta németbarát kormányt, amelyet a „Führer” nem tűrhetett el, és elhatározta a renitens állam lerohanását, és afelől sem volt a német diktátornak kétsége, hogy ebben az akcióban hazánk részvétele elengedhetetlen.<sup>4</sup> Hitler megcsilllogtatta a magyar vezetőknek a Délvidék visszaszerzésének lehetőségét.<sup>5</sup> Ez találkozott Horthy kormányzó és a politikai elit, de főleg a sváb származású, németbarát katonatisztek (élükön a honvéd vezérkar főnökével, Werth Henrikkel) kívánalmaival.<sup>6</sup> A Délvidék visszaszerzése a korabeli magyar közvéleménynek is óhaja volt, hisz 1920 óta a trianoni igazságtalanság a nemzet lelkén ejtett nyílt seb volt, amelyet orvosolni kellett. Ennek következtében a magyar külpolitika elsődleges és legfontosabb célja a revízió volt. A probléma a formával volt Jugoszlávia esetében. A magyar hadsereg bekapcsolódott az ország német lerohanásába, ráadásul a német csapatokat átengedték hazánk területén. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a honvédség csak azután vonult be a Bácskába, a Drávaszögbe és a Muraközbe, miután e területeket a jugoszláv hadsereg kiürítette, és proklamálták Horvátország függetlenségét. Gróf Teleki Pál akkori miniszterelnök a szerződésszegés, valamint az a tény, hogy Nagy-Britannia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal, saját politikájának (hazánk nem hadviselő állapota, békés revízió stb.) csődjét látta

mindezekben, nem látott más kiutat, mint az öngyilkosságot. Ezzel is fel szerette volna hívni a nyugati világ figyelmét Tengely-Európa kisállamainak nyomorúságos helyzetére, nevezetesen a két totalitárius diktatúra, a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió mindenre elszánt hatalmi étvágyára. Lezárva a jugoszláv problematikát, lehet persze azzal érvelni, hogy a magyar csapatok csak azután lépték át a jugoszláv határt, hogy Horvátország kikiáltotta függetlenségét, és Jugoszlávia fölbomlott, de ezt az érvelést sem a Nyugat<sup>7</sup> és természetesen a jugoszláv emigráns kormány sem fogadta el. Mindenesetre Magyarország 1938 és 1941 között jelentős revíziós sikereket könyvelhetett el, Kállay Miklósnak is az egyik fő célja a visszaszerzett területek megtartása volt.

Magyarország a jugoszláv krízissel indult el azon a lejtőn, amely sorsát mindinkább a hitleri Harmadik Birodalomhoz kötötte. 1941 decemberében a németek súlyos vereséget szenvedtek Moszkva alatt, ráadásul a villámháborús stratégia már ezt megelőzően megbukott. Óriási veszteségeket könyvelhettek el katonában és hadianyagban egyaránt. Szétfoszlott az addig dicsőségesen menetelő Wehrmacht legyőzhetetlensége. A frontot mindenesetre 1942 első hónapjaiban sikerült stabilizálni Moszkvától 50–100 km-es távolságban. Ormos Mária a következőket írja a „Führer” hozzáállásáról: „Hitler mégis tombolt. Hisztériáját, amely először tört ki rajta látványosan, vélhetően szörnyű szorongás táplálta. Megérezte vagy talán tudta is, hogy felért a csúcra, ahonnan már csak lefelé vezet az út.”<sup>8</sup> 1942-ben Hitler Németországa három világhatalommal állt szemben, teljes német győzelemtől már nem lehetett szó, bár egy kiegyezéssel béke (főleg a szovjetekkel) még lehetséges volt.

Kállayt – kinevezése előtt – több prominens magyar közszereplő kereste fel, afelől puhatolózván, hogy hajlandó volna-e az 1941-es év folyamán hibát hibára halmozó, Magyarországot politikai szempontból kényes helyzetbe, sőt drámai szituációba hozó Bárdossy utóda lenni a miniszterelnöki székben.<sup>9</sup> Az angolbarát magyar vezető csoportok, valamint Horthy kormányzó és szűkebb köre világosan látták, hogy személycserére van szükség, az egyoldalú német elkötelezettség erősödése már Horthy számára sem volt kívánatos. A kormányzó olyan új miniszterelnökre gondolt, aki az ország épségét – minden szempontból – a háború végéig meg tudja őrizni, az országot a háborúból kivezeti, Magyarország alkotmányos berendezkedését, kialakult politikai, közigazgatási, kulturális és társadalmi rendjét a háború alatt is megőrzi, és a háború befejeződésekor az anarchia helyett biztosítja a békés átmenetet egy demokratikusabb politikai-társadalmi rendszer felé.

Itt érkezünk el egy Kállayval kapcsolatban sokat hangoztatott vádhoz, a rendszermentés problematikájához, amelyet gyakran hangsúlyoztak marxista történészeink. A források alapján az ma már bizonyossággal kijelenthető, hogy sem a korabeli magyar elit, sem Kállay nem gondolta és nem is tervezte, hogy a Horthy-rendszer a háború után változatlanul fennmaradhat. Sem marxista világnézetű történészek, mint például Juhász Gyula, sem senki más nem talált a rendszermentés szándékát bizonyító forrásokat. Az is igaz viszont, hogy forradalmat sem akartak, tulajdonképpen reformokban gondolkodtak. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a nagybirtokrendszert sem kívánták változatlan formában fenntartani, a háború utáni komolyabb földreform – a nagybirtokosok kártalanítása mellett – már a háború alatt tervebe volt véve.<sup>10</sup> A Horthy-rendszert konzervatív jellege folytán az organikus fejlődésbe vetett hit jellemezte, a fontolva haladás, amely mint gondo-

lat hazánkban még a XIX. században kristályosodott ki a magyar reformkorban. Az pedig már közhelynek számít, hogy a háború egy-egy ország politikai-társadalmi berendezkedésében jelentős változásokat hozhat, akár nagyobb horderejűeket is. A rendszermentéssel függ össze a feudalizmus szintén gyakran hangoztatott vádja a Horthy-rendszerrel kapcsolatban. Könnyű belátni, hogy a második világháború idején feudalizmus már sehol sem létezett Európában. Még az 1917-ben lelkét kilehelő orosz cárizmus sem volt feudálisnak nevezhető, bár egészen más okokból nem, mint Európa többi országa esetében. Visszatérve Magyarországra és az állítólagos itteni feudalizmusra, elég megemlíteni, hogy Kállay kormányában kisebbségben voltak a történelmi elithez tartozók, a miniszterei között jó néhány középosztálybeli politikus foglalt helyet, sőt akadt kifejezetten egyszerű származású, magát alacsony sorból felküzdő miniszter is.<sup>11</sup> Ez is bizonyítja, hogy bár a Horthy-rendszer berendezkedését vitathatatlanul erőteljes kasztszellelem jellemezte,<sup>12</sup> azért létezett társadalmi mobilitás.<sup>13</sup> A rendszernek továbbá jelentős paraszti tartalékai is voltak.

Kállay Horthy kormányzó teljes bizalmát és támogatását élvezte,<sup>14</sup> kinevezésében minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy szociokulturális hátterük nagyon hasonló volt. Horthy szabad kezet adott Kállaynak politikai kérdésekben,<sup>15</sup> sőt egyik személyes találkozásuk alkalmával bizalmasan megvallotta neki, hogy eddigi miniszterelnökei közül csak gróf Bethlen Istvánban, gróf Teleki Pálban és benne bízott, illetve bízik meg.<sup>16</sup> Horthy Kállayt emlékirataiban „politikai életünk jellegzetes egyéniségének” nevezi.<sup>17</sup> Kállay kinevezését egyébként Andorka Rudolf túl korainak tartotta.<sup>18</sup> Szegedy-Maszák Aladár, a miniszterelnök későbbi lojális híve a külügyminisztériumban, a következőket írta róla visszaemlékezéseiben: „Kállay bizonyos fokig már anakronizmus volt azon a Magyarországon, amelynek az élére állította őt a sors. Az 1914 előtti és a bethleni világhoz tartozott, teljesen immunis maradt a korszellemmel, főleg annak náci változatával szemben. A középosztályt nagyjában és egészében még mindig a »dzsentrí«, a történelmi középréteg folytatásának vagy legalább új változatának, pontosabban talán pótlékának tekintette. A paraszt és a munkás eleinte még csak távolabbi, majd pedig a *háború utáni lehetőségek látszott* [Kiemelés tőlem – E. M.]. Magyar jelenség volt, aki úgyszólván hiánytalanul tett eleget annak a követelménynek, amelyet Babits »nil admirari«-nak [Semmin sem csodálkozni – E. M.] nevezett, mindig megtartotta természetes nyugalmát, egykedvűségét, Hitler főhadiszállásán éppen úgy, mint a március 19-ére virradó éjszakan.”<sup>19</sup> Miután Kállay Miklóst Horthy kinevezte Magyarország miniszterelnökévé, az új kormányfő meglátogatta bukott elődjét, Bárdossy Lászlót, mert az volt a javaslata, hogy Bárdossy maradjon meg külügyminiszternek a kabinetben. Bárdossy – mivel lemondásának hivatalos indítéka egészségi állapotának megromlása volt – szanatóriumba vonult, és Kállay ajánlatát dühösen visszautasította. A következő sokat mondó kijelentést tette Kállaynak: „Te katasztrófába viszed az országot. Rólad mindenki tudja, hogy németellenes vagy, és angolbarát vagy, és nem vagy antiszemita. Futsz majd az angolok után, de soha nem nyered meg őket, ahogy Bethlen sem tudta, és sem senki más. Ők le vannak kötelezve ellenségeinknek, az oroszoknak és a kisantantnak, és soha nem fogják cserbenhagyni őket. Te viszont elveszítéd a németek barátságát, és Magyarország magára marad. Azon a tényen, hogy ha a németeket megverik, minket is a vesztesek közé sorolnak, te úgysem tudsz változtatni.”<sup>20</sup>

A németek bizalmatlanságát enyhítendő, Kállay a Bárdossy-kabinet minden miniszterét, köztük például az elkötelezetten németbarát Reményi-Schneller Lajos pénzügyminisztert vagy Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi minisztert megtartotta.<sup>21</sup> A külügyminisztérium irányítását viszont magának tartotta fenn, ahol – a külföldön szolgálatot teljesítő diplomaták elsöprő többségét is beleértve – a legtöbb lojális vagy a kor nyelvezetével szólva angolbarát követőre tett szert.<sup>22</sup> A korabeli magyar elit angolbarát részének a támogatására (akiknek prominens képviselői a parlament felsőházában tömörültek, és szellemi vezetőjük gróf Bethlen István volt) szintén számíthatott.<sup>23</sup> Horthy kormányzó iránta táplált bizalmáról és barátságáról már szóltunk. Ormos Mária mutatott rá, hogy Kállay a későbbiekben még a parlament demokratikus ellenzéki pártjainál (a Kisgazdapárt, a Kereszténypárt, a Szociáldemokrata Párt és a Rassay Károly vezette liberálisok) is támogatottságot szerzett politikájának,<sup>24</sup> a mai szóhasználatban talán kissé pejoratívnak hangzó „magyar öncélúságnak”.<sup>25</sup> A kivétel – csak látszólag paradox módon – maga a kormánypárt (Magyar Élet Pártja – MÉP) volt, ahol Kállay hatalmi helyzetét az ingatagság jellemezte.<sup>26</sup> (Egy kisebbséget és néhány prominens képviselőjét leszámítva.) Szólnunk kell a parlament radikális jobboldali (az Imrédy Béla vezette Magyar Megújulás Pártja) és a különféle nemzetiszocialista színezetű és nyilaskeresztes pártokról is, amelyek vakon hittek a végső német győzelemben, a németekhez való teljes felzárkózást óhajtották. Továbbá sürgették a teljes magyar haderő kiküldését az orosz frontra. Föl kívánták számolni a több évszázad alatt, organikus fejlődéssel kialakult magyar alkotmányos-parlamentáris rendszert, és a „korszellemnek” megfelelően, a náci „Új Európa” nevében gleichschaltolni szerették volna az országot.<sup>27</sup> Ők mindenáron el szerették volna távolítani a hatalomból Kállay Miklóst, akinek a hazát féltő, az igazi magyar érdekeket és történelmi hagyományokat szem előtt tartó, az országot a háborúból kivezetni akaró politikájával és „angolbarátságával” intrazigensen szemben álltak. A fentebb elmondottak a kormánypárt tekintélyes részére is igaz volt.<sup>28</sup> Sok képviselőjük Imrédyhez húzott. A MÉP német szimpatizáns prominensei Kállayt kinevezése után gyakorlatilag megszarolták. A miniszterelnök a következőképpen ír erről emlékirataiban: „Kifejítették, hogy ha nem fogadom el a párt vonalát, vagyis azt, amit ők mint vezetők képviselnek, *nem fogok tudni kormányozni* [Kiemelés tőlem – E. M.]. Az országgyűlés feloszlata és új választások kiírása pedig csakis az ő jelenlegi – máris többséget jelentő – irányzatukat erősítené meg. Ezt a többséget a bolsevizmustól való félelem uralja, és ezért nem is hajlandók mást elképzelni, mint a németek győzelmét. A németek vereségéről – ami egyet jelentene a kommunizmus győzelmével – hallani sem akarnak.”<sup>29</sup> A kormánypárt németbarát csoportjainak prominensei három pontban foglalták össze követeléseiket, amelyek teljesítéséhez kötötték Kállay személyének tolerálását. 1. Ha a zsidókérdésben engedményt tesz a közvéleménynek. 2. Hangoztatja németbarátságát. 3. Valamiképpen megnyugtatja Gömbös híveit, akik ellenségüknek tartják, amióta kilépett a Gömbös-kormányból és a pártból.<sup>30</sup> Kállay ebből levonta a szükséges konzekvenciákat. Játéknyelven szólva még a kormánypárt nyilvánossága előtt sem „játszhat nyitott lapokkal”. Taktikázásra és legfőképpen pengeélen egyensúlyozó manőverezésre fog kényszerülni, igazi politikáját titkolnia kell, és végsőleg a kormánypártra nem számíthat.<sup>31</sup> Ormos Mária találon jegyzi meg a miniszterelnök politikájáról, hogy „Kállay gúzsba kötve próbált táncolni”.<sup>32</sup> Itt meg kell állnunk egy pillanatra. Az eddigiekből világos, hogy a második világháború idején a Magyar Élet Pártja már nagyon régen nem az a kormánypárt volt,

amelyet gróf Bethlen István hozott létre. Ugyanis a pártot Gömbös Gyula miniszterelnök (1932–1936) alaposan átformálta. Gömbös idején minden korábbinál nagyobb mértékben vált meghatározóvá a fajvédő múltra visszatekintő jobboldali radikalizmus, az ebből az eszmevilágból kinövő titkos társaságok, amelyek rokon vonásokat mutattak főleg az antiszemitizmus és a fajelmélet terén a német nemzetiszocializmussal. Mindez szélsőséges nacionalizmussal párosult.<sup>33</sup> Gömbös nem rejtette véka alá azt sem, hogy diktatúrát szeretne bevezetni.<sup>34</sup> Továbbá Gömbös idején rohamosan terjedni kezdtek a még a miniszterelnök világnézetétől is jobbra álló, kifejezetten nemzetiszocialista eszmék. Ezt az 1939-es parlamenti választások eredménye is mutatta. Súlyosbította a helyzetet, hogy Bethlen hívei, de nagy általánosságban a mérsékelt, konzervatív, nem németbarát hazafias erők jelentős mértékben kiszorultak a kormánypártból.<sup>35</sup> Az addig is kényes politikai erőegyensúly már a harmincas években megingott hazánkban. Az a kormánypárt, amelyet 1942-ben Kállay „átvett”, tekintélyes részben tehát Gömbös híveiből és feltétlen németbarátokból állt.

Mindezek tárgyalása után rátérhetünk Kállay Miklós külpolitikájára. Ezzel kapcsolatban két sztereotípiával kell először foglalkoznunk, amely az utóbbi évtizedekben beleivódott a magyar köztudatba, és a marxista történetírás is lelkesen hirdette. Nevezetesen a „Kállai-kettősről” és a „hintapolitikáról” van szó. E két egymáshoz kapcsolódó sztereotípia azt sugallja, hogy Kállay – politikájának fő célkitűzéseit is tekintve – ingatag, határozatlan, habozó vonalvezetést folytatott. Azzal is megvádolták egyszer, hogy nincs is igazi programja.<sup>36</sup>

A tények viszont azt mutatják, hogy Kállay már miniszterelnöki kinevezésekor határozott programot képviselt, a fő politikai céljait tekintve mindvégig konzekvens politikát folytatott. Adjuk most át a szót neki: „...meg kell védeni, meg kell tartani, s ahol már elveszett, vissza kell szerezni az ország belső és külső függetlenségét és önállóságát. Elhatároztam, hogy harcomat a pártoktól és minden más csoportosulástól függetlenül, mint az egész nemzet vezetője fogom megvédeni [Kiemelés tőlem – E. M.], törekvésemnek ezt a nemzeti jellegét fogom erősen hangoztatni a külföld előtt, és ezt teszem meg külpolitikám és propagandám vezérlő eszméjévé is.”<sup>37</sup> Kállay ehhez miniszterelnöki működése során mindvégig hű maradt. Ő nem játszotta el a „Kállai-kettőt” és nem „hintázott”. Nagyon is jól tudta, hogy mit szeretne politikai téren. Bizonyos fokú kettősség maximum úgy nyilvánult meg, hogy Kállay – a meghatározottságok miatt – kénytelen volt a magyar németbarátok és legfőképpen Hitler miatt nekik tetsző politikai nyilatkozatokat tenni. De ez pusztán – vulgárisan szólva – „szükséges rossz” vagy a kor nyelvén szólva „lip service” (szép szövegek – őszinteség nélkül; a szerző megjegyzése) volt, illetve azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Kállaynak engedményeket is kellett tennie, hogy a Magyarország fölött Damoklész kardjaként lebegő német megszállást mindenáron elkerülje. Gondolok itt a 2. magyar hadsereg 1942-es kiküldésére az orosz frontra, amelyet azonban még Bárdossy regnálása idején határozottak el.<sup>38</sup> Megállapítottuk, hogy Kállay a fő politikai célkitűzéseit tekintve végig határozott programot képviselt és folytatott. A fentebb említett 2. magyar hadsereg kiszállítását nem tudta elkerülni, taktikai engedményt kellett tennie. Hasonló taktikai engedményre kényszerült a zsidókérdésben is. Pritz Pál hívja fel rá a figyelmet, hogy Kállay idején léptették életbe a magyar közvéleményben máig kevésbé ismert ún. negyedik zsidótörvényt.<sup>39</sup> Ehhez azonban mindjárt



hozzá kell tenni, hogy Magyarországon biztonságban érezhette magát a helyi zsidó közösség és a nem csekély számú hozzánk menekült külföldi zsidóság is. A hazai zsidó közösség lélekszáma 800 000 főnyire volt tehető akkoriban.<sup>40</sup> Bár mai emberi jogi mércével mérve erősen diszkriminatív törvények voltak érvényben a zsidókkal szemben, életüket, munkájukat, vagyonukat (leszámítva a zsidó földbirtokok kisajátítását) nem fenyegette veszély. A kulturális és gazdasági életből sem lettek nagyobb részt kiszorítva, bár munkahelyi elbocsátások csakugyan történtek. Még a magyar parlament felsőházában is ott ültek prominens képviselőik,<sup>41</sup> tehát még a politikai életből sem lettek teljesen kiiktatva. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a zsidó munkaszolgálatosok helyzete sokáig rendkívül súlyos volt, a magyar hadseregben szolgáló sokszor szadista hajlamú keretlegények kegyetlen módon bántak velük és életüket veszélyeztető munkákra (például aknaszedés) kényszerítették őket. A zsidó munkaszolgálatosok fegyvert nem viselhettek.<sup>42</sup> Viszont Kállay rátermett, humánus gondolkodású honvédelmi minisztere, Nagybacsoni Nagy Vilmos, erélyes intézkedéseket vezetett be a zsidó munkaszolgálatosok csakugyan sanyarú helyzetének javítására.<sup>43</sup> 1942 vége felé Hitlert már egyre jobban zavarta a magyarországi zsidók „kivételezett helyzete” Tengely-Európában. Német illetékesek sürgetni kezdték a magyar zsidóság kizárását az ország kulturális és gazdasági életéből, az emberi méltóságot megalázó csillagviselést és legfőképpen a keleti német megszállt területekre történő kitelepítését.<sup>44</sup> *Úgy tűnik, Hitler a magyar–német kapcsolatok sarrokkövénvé tette a magyarországi zsidókérdés végleges megoldását.*<sup>45</sup> *Kállay az összes német követelést visszautasította. A közép-európai csatlós országok vezetői közül egyedülként!* A hazai zsidó közösség az idemenekült zsidókkal egyetemben egészen 1944. március 19-éig oltalmat élvezett, akárcsak a hozzánk menekült lengyelek, franciák, belgák, hollandok, angolok és amerikaiak. (Tekintélyes számban német hadifogoly-táborokból megszökött katonák.) Kállay és a befolyásos angolbarát csoportok, élükön gróf Bethlen Istvánval és magával Horthy kormányzóval 1942–1943-ban abban reménykedtek, hogy német vereség esetén Magyarországot angolszász csapatok fogják megszállni, esetleg szovjet és angolszász csapatok együttesen, de Magyarország *mindenképpen* a nyugati világ része marad. Kállay írja emlékirataiban, hogy az Atlanti Charta meghirdetett téziseinél többet és jobbat egy olyan közép-európai kis ország, mint hazánk – nem is kívánhat.<sup>46</sup> A miniszterelnök már 1942-ben erősen kételkedett a végső német győzelemben, bár egy kiegyezési békét valószínűleg akkor még nem tartott kizártnak.<sup>47</sup> Az viszont vitathatatlan tény, hogy a magyar béketapogatózások az angolszászok felé – egyenlőre informális és tájékozódó jelleggel – *már 1942 nyarán megindultak.*<sup>48</sup> Ez azért is figyelemreméltó, mert ebben az időben Hitler és Németország – bár Moszkvánál súlyos vereséget szenvedett a Wehrmacht – a kontinentális Európa ura volt. A német hatalom az Atlanti-óceántól a Donyec-medencéig, a norvég Északi-foktól a Pireneusokig, illetve az észak-afrikai Líbiáig terjedt. Csak a népének vért és könnyeket ígérő, rendíthetetlen Winston Churchill Nagy-Britanniája dacolt a „Führerrel”, illetve Sztálin Szovjetuniója vívta élet-halál harcát a Wehrmachttal az ország belsejében. (Az oroszok, ahogy említettük már, Moszkva alatt elkönnyvelhették első komoly sikerüket, és bizonyára már egy nagyobb méretű visszacsapásra készülődtek.) Kállay előtt valószínűleg világos volt, hogy Hitler Németországa – hacsak kiegyezési béke nem születik – három világhatalom együttes ereje ellen nem arathat végső győzelmet. Az említett béketapogatózások megindítása arról tanúskodik, hogy Kállay a szövetségesek győzelmét tartotta valószínűbbnek. 1942

őszén angol–amerikai haderők az ún. „Fáklya-hadművelet” keretében partra szálltak Francia Északnyugat-Afrikában, ahol a Vichy-Franciaország egyik prominens képviselőjével, Pétain marsall helyettesével, Darlannal egy sajátos alkut kötöttek. Ennek eredményeképpen nem került sor komolyabb francia ellenállásra a térségben, amelyet birtokba vehettek.<sup>49</sup> Továbbá a Rommel tábornagy parancsnokága alatt álló Afrika Korps a szövetséges olaszokkal együtt vereséget szenvedett El-Alameinnél az angoloktól. Idő kérdése volt Mussolini Olaszországának angolszász inváziója a Churchill által olyannyira kedvelt „mediterrán stratégia” jegyében.<sup>50</sup> Még 1942 nyarán a japánok is elszenvedték első komoly vereségüket az amerikaiaktól a Midway-szigetekenél. Az 1942-es nyári német offenzíva a keleti fronton (annak déli szakaszán) kezdetben tekintélyes mértékű területi nyereséget hozott a németeknek (eljutottak a Kaukázusig és a Volgáig). 1942–1943 fordulóján azonban a visszavágásra már régóta készülődő oroszok óriási erővel lecsaptak. Sztálingrádnál bekerítették és fölmorzsolták a román hadosztályokkal is megerősített 6. német hadsereget, a várostól északnyugatra pedig egy újabb támadássorozat keretében valósággal elsöpörték a Don mentén húzódó arcvonalat. Itt helyezkedett el a méretéhez képest aránytalanul hosszú frontszakaszt védő 2. magyar hadsereg is.<sup>51</sup> Katonáink bátran és hőiesen küzdöttek, de a Vörös Hadsereg elsöprő fölénye miatt (emberben, hadianyagban, kiképzettségben) nem lehetett esélyük. A 2. magyar hadsereg sorsa is a fölmorzsolódás lett. Megjegyzendő, hogy a doni csatateret a 2. magyar hadsereg egyik egysége hagyta el utoljára.<sup>52</sup> Kállay mindezek tudatában elhatározta az angolszászok felé tett béketapogatózások intenzívebbé tételét, 1943 folyamán komoly lépések történtek magyar részről mind Nagy-Britannia, mind az USA felé. Négy fő színtérről beszélhetünk ezzel kapcsolatban: Isztambulról, Svájcra, Stockholmról és Lisszabonról. A béketapogatózások részletes ismertetése meghaladná dolgozatunk terjedelmét, így csak a lényegre szorítkozunk. Általánosságban elmondható, hogy említett színtereken részben csak informális eszmecsere történt, részben a kapcsolatok megmaradtak titkosszolgálati szinten. Az angolok szabotázsokra és a németekkel szembeni azonnali szembefordulásra biztatgatták tárgyalópartnereiket, és nem zavarta őket, hogy ez Magyarország haladéktalan német megszállásához vezetne annak minden következményével együtt. Ez Kállay és az angolbarát magyar elit számára elfogadhatatlan volt. A nyugati szövetségesekkel folyó béketapogatózások csak rövid időre terelődtek át a Kállay és támogatói által oly hón áhított politikai síkra. Az egyik Isztambulba kiküldött magyar tárgyalópartner, a külügyminisztérium fiatal tisztviselője, Veress László saját egyéni akció keretében följajánlotta a szövetségesek által Casablancában elfogadott feltétel nélküli megadást Magyarországot illetően.<sup>53</sup> Az alapgondolat természetesen az volt, hogy hazánk – amint az angolszász csapatok elérik a magyar határt – megadja magát. Így 1943 szeptemberében megszületett a szövetségesek és Magyarország között egy előzetes fegyverszüneti megállapodás.<sup>54</sup> Csakhogy, amint ismeretes, az angolszász csapatok sohasem érték el a magyar határt.

1943 júliusában kártyavárként omlott össze Mussolini amúgy is már roskatag fasiszta rendszere. A „Ducét” legbensőbb párhívei buktatták meg,<sup>55</sup> továbbá az olasz király felmentette a miniszterelnöki posztjáról, és letartóztatásba helyezte.<sup>56</sup> Helyére az uralkodó Badoglio marsallt nevezte ki, aki bár nyilatkozatban tett hitet a háború folytatása mellett,<sup>57</sup> az olasz kiugrás szándéka egyértelmű volt. Az angolszász csapatok már Szicíliában

harcoltak, ahol a helyi lakosság nagy lelkesedéssel fogadta őket.<sup>58</sup> Az olasz kibontakozás szempontjából azonban alapvető akadály volt a szövetségesek hozzáállása, nevezetesen, hogy csapataik tekintélyes részét Észak-Afrikában hagyták, és mereven ragaszkodtak a feltétel nélküli megadás elvéhez.<sup>59</sup> A Darlan-alkuval ellentétben az olaszoknál nem egyeztek meg a régi rezsimben kompromittálódott, de átállni szándékozó államférfiakkal. *Elszállt az a történelmi lehetőség, a maga idejében egy reális alternatíva, hogy az angolszászok a Mussolinit megbuktató olasz hatalmi intézményekkel Darlanhoz hasonlóan gyors kompromisszumot kössenek, és a teljes haderő bevetésével, együttműködve az olasz hadsereggel, lefegyverezék az olaszországi német erőket.* Ebben az esetben a Szövetségesek rövid időn belül az Alpokig és Közép-Európa kapujáig juthattak volna. Megnyílt volna az út a németek által gyengén védett Balkánra, az orosz fronton ádáz küzdelmet folytató Manstein vezetete hadseregcsoport hátába és nem utolsósorban a Harmadik Birodalom déli határaihoz. Gyorsan elérték volna a magyar határokat nagyjából délnyugat felől. Ebben az esetben Kállay politikája akár teljes sikerrel is járhatott volna. Ha Churchill „mediterrán stratégiáját” nem ejtették volna el „menet közben” az USA ellenkezése miatt.<sup>60</sup> Az sem zárható ki, hogy a magyar kiugrást szinte azonnal követte volna a román és a bolgár is. Továbbá ott volt Tito partizánhadserege is, amelyeket az angolok már elismertek (hivatalos katonai missziót küldtek hozzájuk Deakin százados vezetésével) és támogattak. A balkáni német erők csapdába kerültek volna. Churchill „mediterrán stratégiájának” határozott és erőteljes végig vitelével a Tengelyt déli-délkeleti irányból megroppanthatták volna, és nagyon valószínű, hogy ebben az esetben a második világháború időtartama jelentősen lerövidül. A közép-európai térség pedig biztosan nem kerül szovjet érdekszférába. Az Atlanti Chartát át lehetett volna ültetni a gyakorlatba. Ahogy említettük már, Kállay enél többet nem is kívánt népe számára. Nem így történt, és ez nem Kállay Miklóson és a magyar vezető csoportokon múlt. Az, ami Olaszország kiválása kapcsán ténylegesen megtörtént, finoman szólva sem volt vonzó példa Budapest számára.<sup>61</sup> Az olasz fordulatot és hatásait Joó András nagyon találóan nevezi „a csupán lélektani pillanatnak”.<sup>62</sup>

Az orosz front közeledése miatt a „Führert” valószínűleg egyre jobban idegesítette Kállay Magyarországának renitenskedő viselkedése, különutassága, és Közép-Európában elfoglalt centrális helyzete miatt nem tűrhette, hogy az „olasz árulás” után „magyar árulás” következzen.<sup>63</sup> A német diktátor 1943 őszén elrendelte a Margaréta-terv elkészítését, vagyis Magyarország német megszállásának kidolgozását.<sup>64</sup> A végleges parancsot azonban csak 1944. március 12-én adta ki,<sup>65</sup> és amint köztudomású, a németek 1944. március 19-én megszállták Magyarországot. Szót kell ejteni még egy fontos mozzanatról, amely a német megszállást közvetlenül megelőzte. Czettler Antal ezt „Kállay új politikájának” nevezte.<sup>66</sup> Ennek lényege abban állt, hogy a magyar honvédség fölvonul a Keleti-Kárpátok vonalára, és német segítség nélkül egyedül védelmezi hazánkat az oroszok ellen, abban bízva, hogy a Vörös Hadsereg nem fogja minden áron erőltetni az ezen a frontszakaszon történő áttörést, hisz a Szovjetunió elsődleges stratégiai célja Adolf Hitler Harmadik Birodalmának a végső legyőzése.<sup>67</sup> Azonban ennek az elképzelésnek a megvalósíthatósága és sikeressége irreális volt.

Összegezve Kállay Miklós munkásságát, azt lehet mondani, hogy a miniszterelnök kormányzása alatt megőrizte Magyarország alkotmányos-parlamentáris kormányformáját, a zsidóellenes német követeléseket visszautasította, a hazai és a hozzánk menekült zsi-



dóság oltalmat élvezett, a háborús körülmények ellenére szokatlanul nagy sajtószabadság volt, elég, ha a szociáldemokrata beállítottágú *Népszava* napilap zavartalan megjelenésére gondolunk. Az angolszász szövetségesek légierije akadálytalanul használhatta a magyar légeret. Kállay rendet tartott az országban, és széles társadalmi körökkel egyetemben tisztában volt vele, hogy Magyarországon a háború befejeződése után komoly politikai-szociális-társadalmi reformokra lesz szükség. A Horthy Miklós kormányzó nevével fémjelzett konzervatív rendszert „egy az egyben”, vagyis változatlan formában nem akarta átmenteni. De mindent felforgató forradalmat sem szeretett volna, hanem inkább komolyabb reformokat. Sziklaszilárd alapelve volt, hogy mi, magyarok a nyugati keresztény Európa része vagyunk, a helyünk mindenképpen ott van.<sup>68</sup> Mindezekért történelmi érdemei vannak Kállay Miklósnak, még ha politikája és célkitűzései a meghatározottságok, elsősorban a nagyhatalmak döntései miatt a német megszállással meghiúsultak. ◀

## JEGYZETEK

- 1 CZETTLER ANTAL: *A mi kis életbalál kérdéseink*. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Budapest, 2000, Magvető, 46.
- 2 JOÓ ANDRÁS: *Kállay Miklós külpolitikája*. Magyarország és a háborús diplomácia, 1942–1944 (a továbbiakban: JOÓ). Napvilág, 2008, 73.
- 3 ANDORKA RUDOLF: *A madridi követségtől Mauthausenig* (a továbbiakban: ANDORKA) Budapest, 1978, Kossuth, 108. ÁDÁM MAGDA – JUHÁSZ GYULA – KERÉKES LAJOS: Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez (a továbbiakban: Magyarország). Budapest, második kiadás, 1961, Kossuth, 71, 72, 75 és 88. sz. iratok.
- 4 C. A. MACARTNEY: *Teleki Pál miniszterelnöksége, 1939–1941*. Budapest, 1993, Occidental Pr., 213.
- 5 *A Wilhelmstrasse és Magyarország*. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Összeállította: RÁNKI GYÖRGY, PAMLÉNYI ERVIN et al. (a továbbiakban: Wilhelmstrasse). Budapest, 1968, Kossuth, 372. sz. irat.
- 6 *Magyarország*, 127. és 130. sz. iratok.
- 7 CZETTLER ANTAL: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941*. Budapest, 1997, Magvető, 313.
- 8 ORMOS MÁRIA: *Hitler*. Budapest, második kiadás, 1994, T-Twins, 400.
- 9 CZETTLER ANTAL: *A mi kis életbalál kérdéseink*. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig (a továbbiakban: CZETTLER). Budapest, 2000, Magvető, 117.
- 10 KÁLLAY MIKLÓS: Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944, I. kötet (a továbbiakban: KÁLLAY I.). Budapest, 1991, Európa–História, 95–97.
- 11 KÁLLAY I. 52–53.
- 12 C. A. MACARTNEY: Kállay Miklós és magyar világa. In KÁLLAY I. 14.
- 13 KÁLLAY I. 54.
- 14 KÁLLAY I. 41.
- 15 KÁLLAY I. 42.
- 16 KÁLLAY I. 50.
- 17 HORTHY MIKLÓS: Emlékirataim (a továbbiakban: HORTHY). Budapest, második magyarországi kiadás, 1992, Európa–História, 267.
- 18 ANDORKA, 221.
- 19 SZEGEDY-MASZÁK ALADÁR: *Az ember ősszel visszanéz*. II. kötet (a továbbiakban SZEGEDY-MASZÁK II). Budapest, 1996, Európa–História, 69.
- 20 KÁLLAY I. 52.
- 21 KÁLLAY I. 47.
- 22 SZEGEDY-MASZÁK II. 212–216.
- 23 KÁLLAY I. 66. 251.
- 24 ORMOS MÁRIA: Magyarország a két világháború korában, 1914–1945 (a továbbiakban: ORMOS). Budapest, 1998, Csokonai, 242.
- 25 KÁLLAY I. 106.

◆ MŰHELY

- 26 CZETTLER, 128.  
27 Magyarország, 154. és 155. sz. iratok  
28 CZETTLER, 128.  
29 KÁLLAY I. 94.  
30 U. o.  
31 KÁLLAY I. 96.  
32 ORMOS, 242.  
33 BETHLEN ISTVÁN *emlékirata*, 1944 (a továbbiakban: BETHLEN). Budapest, 1988, Zrínyi, 126–130.  
34 GERGELY JENŐ–PRITZ PÁL: A trianoni Magyarország, 1918–1945 (a továbbiakban: GERGELY–PRITZ). 2000, Vince, 109.  
35 BETHLEN, 65. GERGELY–PRITZ, 108–109.  
36 KÁLLAY MIKLÓS: Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944. II. kötet (a továbbiakban: KÁLLAY II). Budapest, 1991, Európa–História, 19.  
37 KÁLLAY I. 45.  
38 GERGELY–PRITZ, 145.  
39 PRITZ PÁL: A Kállay-kormány kül- és belpolitikája In *Magyarország a második világháborúban* (szerk.: ROMSICS IGNÁC). Budapest, 2011, Kossuth–Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 91.  
40 CZETTLER, 160.  
41 JOÓ, 128.  
42 CZETTLER, 156.  
43 NAGYBACZONI NAGY VILMOS: *Végzetes esztendőök*. Budapest, átdolgozott második kiadás, 1986, Gondolat, 100.  
44 Wilhelmstrasse, 517. és 520. sz. iratok.  
45 CZETTLER, 164.  
46 KÁLLAY II. 108–110.  
47 KÁLLAY I. 45–46.  
48 JOÓ, 50.  
49 CZETTLER, 186–188.  
50 CZETTLER, 189.  
51 PÁVA ISTVÁN: Ország a hadak útján (a továbbiakban PÁVA). Pécs, 1996, Pannónia Könyvek, 148–149.  
52 PÁVA, 178.  
53 CZETTLER, 326.  
54 Magyarország, 163. sz. irat.  
55 WILLIAM L. SHIRER: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása*. A náci Németország története. Budapest, 1995, Teleteacher, 617.  
56 U. o.  
57 CZETTLER, 277.  
58 U. o.  
59 CZETTLER, 276.  
60 U. o.  
61 JOÓ, 161.  
62 JOÓ, 160.  
63 HORTHY, 282.  
64 GERGELY–PRITZ, 155.  
65 CZETTLER, 532.  
66 CZETTLER, 482.  
67 KÁLLAY II. 69–70.  
68 KÁLLAY II. 107.

---

ERDŐS MÁRTON a Pécsi Tudományegyetemen szerzett történelem szakos diplomát. Nagykanizsán oktatási asszisztensként dolgozik.